

Odborné elektronické publikácie v prostredí knižníc

Funkcionalita, prínos, nové trendy

Jozef Gross

jozef.gross@sloart-gtg.sk

Abstrakt

Rýchly technologický vývoj sa nemalou mierou podpísal aj na knihovníctve. Elektronické knihy sa stávajú obľúbeným zdrojom informácií a ich význam a využitie nie sú totožné v porovnaní s tlačnými verziami titulov. Rýchle vyhľadávanie v texte, sofistikované podporné systémy, dostupnosť 24/7 z akéhokoľvek miesta na svete patria k výhodám ich existencie. Odborné zahraničné publikácie patria v domácej odbornej verejnosti k najdôležitejšiemu zdroju získavania a taktiež celosvetového šírenia najnovších poznatkov, vedomostí a výsledkov výskumu a vývoja. Ich význam je dobre známy aj akademickým, vedeckým a iným špecializovaným knižniciam, ktoré zabezpečujú zber a prehľadné uchovávanie tohto typu literatúry. Funkcionalita, charakteristika, praktické využitie, dostupnosť a význam zahraničných odborných elektronických kníh v prostredí (aj) slovenských knižníc sa mení a klarifikuje.

Kniha je jeden z najdôležitejších zdrojov informácií. Vynájdenním písma, jeho zdokonaľovaním a teritoriálnym expandovaním sa ľudská civilizácia začala vyvíjať a nevidane intelektuálne napredovať. Kniha ako prostriedok prenosu myšlienok, vedomostí a hodnôt je základným prvkom rozvoja a rozmanitosti ľudských činností, záujmov či snahy. Poskytuje základ pre pochopenie a opísanie prírodných vied, vytvorenie a zdokonaľovanie technických vied, rozvoj spoločenských vied, zachytenie myšlienok a faktov humanitných vied, skúsenosti pôdohospodárskych vied a napokon opis, rozvoj a ochranu človeka prostredníctvom zložitosti lekárskeho vied.

Systém ľudských činností je veľmi zložitý a rozmanitý. Všetky činnosti na seba nadväzujú a spájajú sa v línii času aj priestoru v hodnote kníh, nositeľov informácií. Vynájdenním takej špecifickej „veci“, ako je kniha, ktorá pretrvala až dodnes, svedčí o jej dôležitosti a nenahraditeľnosti. Historicky prešla len miernym zdokonaľením od zvitkov ručnej výroby cez revolučnú kníhtlač až po rýchlotlač čo i len 1 kusa titulu na objednávku do niekoľkých hodín, resp. dní. Bez tohto nositeľa informácií by civilizácia napredovala len veľmi pomaly a bez väčších výsledkov.

Na svete nie je veľa takých inštitúcií, ktoré zriadili ľudia a ktoré by mali také dlhé trvanie ako práve knižnice. Ich existencia má pre človeka takmer rovnaký význam ako kniha samotná. Zastávajú funkciu agregátora, uchovávateľa a šíriteľa vedomostí, predstavujú základný kameň rozvoja spoločnosti. Zmenou technologickej formy výroby knihy sa teda význam knižníc vôbec neznižuje.

Technologický pokrok posledných rokov sa nesie v znamení intenzívneho rozvoja informačných technológií (ďalej aj IT), ktoré ovplyvnili smerovanie mnohých vedných odborov a doslova iniciovali vznik úplne nových. Tomuto trendu sa logicky nevyhla ani taká významná oblasť, akou je knihovníctvo. Spôsobilá to nielen dostupnosť nových IT, ale aj ekonomická efektívnosť a materiálna nenáročnosť výroby kníh. Novú formu knihy v elektronickej podobe, t. j. podobe bez papiera, môžeme považovať za výsledok viacerých faktorov. Či však ide o revolučnú zmenu, to ukáže až čas, lebo aj napriek špecifikám a niektorým výhodným faktorom používania elektronických publikácií patrí dodnes tlačný formát k najvyužívanejším a najobľúbenejším formám knihy.

Ďalej budeme hovoriť len o vybranej oblasti fungovania, využívania a spôsobu získavania elektronických publikácií, resp. elektronických kníh (ďalej aj e-publikácií, e-kníh), pretože diverzita a porovnanie viacerých knižných oblastí vo funkcionalite e-kníh by bola obsahovo náročná a neprehľadná. Predstavíme si teda najmä elektronické zahraničné odborné publikácie, budeme sa venovať opisu základných pojmov, porovnaniu viacerých vydavateľov elektronických zdrojov (ďalej aj e-zdrojov), možnostiam ich získania a cieľového použitia, ako aj najnovším trendom zo zahraničia.

Odborná literatúra patrí kvantitatívne k menej žiadanej v porovnaní so všeobecnou literatúrou a beletriou. Vyplyva zo záujmu spoločnosti, množstva publikujúcich autorov a množstva čitateľov. Je však zrejmé, že kvalitatívna stránka publikácie sa neodráža vo výrazne zvýšenej kvantite výtlačkov či množstve čitateľov. Spôsob tvorby, vydávania a distribuovania odbornej literatúry, ale aj smerovania výtlačkov je špecifický. Odbornú literatúru publikuje menší počet špecializovaných vydavateľov, publikácie sa sústreďujú v odborných, akademických a vedeckých knižniciach, t. j. špecifických inštitúciách, a fondy spravidla obsahujú menší počet kusov kníh. Súvisí to so záujmom menšieho počtu ľudí o tento typ literatúry.

V takýchto knižniciach je preto nutné veľmi citlivo určovať využiteľnosť konkrétnej publikácie. Napríklad využiteľnosť publikácií z oblasti viac frekventovaných vied (ako napr. ekonómia, manažment) môže byť z dôvodu väčšieho počtu ľudí venujúceho sa tejto oblasti vyššia ako publikácií z oblasti napr. molekulárnej biológie. Znamená to však, že prvá z publikácií je lepšia alebo potrebnjšia pre fond?

Slovenská odborná verejnosť a čitatelia odbornej zahraničnej literatúry sa pri nákupe a výbere titulov do svojich, resp. knižničných fondov správajú relatívne rovnako. Odborná zahraničná literatúra prejde podrobnou selekciou ešte predtým, ako sa zakúpi. V porovnaní s výberom a nákupom „beletrie“ to predstavuje veľký rozdiel, keďže výber beletrie podlieha silným marketingovým akciám vydavateľov, popularite autora atď. a počet predaných kusov často neodráža kvalitu obsahu.

Prečo by teda trend predaja a nákupu e-knží odbornej zahraničnej literatúry mal byť iný ako pri tlačенých verziách? Názory z prostredia slovenských i zahraničných vedeckých, resp. akademických knižníc, ale aj vybraných zahraničných vydavateľov sa stretávajú s problémom výberu a selekcie elektronických produktov pre potreby konkrétnej knižnice, ústavu, fakulty či katedry.

Nástupom elektronických produktov koncom minulého storočia sa mnohé, najmä zahraničné knižnice preorientovali na elektronické produkty. Akvizičná činnosť knihovníkov prestala hrať takú významnú úlohu ako dovtedy. Dôvodom bol trend sprostredkovať čitateľom knižnice čo najviac dokumentov, článkov, kapitol a kníh v elektronickej podobe. Do popredia sa dostala kvantita informácií na obmedzený čas, a to aj bez zamerania knižnice a potenciálneho využitia. Tlačенá publikácia vo fonde často potrebuje „svoj čas“, aby sa stala viac požičovanou. Pri veľmi obmedzenom čase sprístupnenia e-knží si veľakrát túto možnosť a popularitu aj dobrá publikácia nemohla získať, najmä ak kvantita ďalších súbežných informácií v „kolekcii“ bola privysoká. Niektoré knižnice však nasledovali tento trend až do extrémov, keď sa napr. pôvodné budovy a prevádzky knižníc (napr. v USA) zatvorili kvôli nákupe iba elektronických produktov.

Veľmi intenzívne sa v súčasnosti nielen v prostredí zahraničných vydavateľov odbornej literatúry, ale aj na zahraničných seminároch skloňuje otázka využívania ponúkaných e-zdrojov. Mnohé knižnice aj v súvislosti s nedostatočnou využívanosťou rozsiahlych e-databáz v porovnaní s ich hodnotou, resp. cenou, obmedzili svoj záujem o ich ďalší nákup. Takisto aj regresia svetovej ekonomiky, pokles verejných zdrojov a rozpočtov knižníc pribzrdili rozbiehajúci sa trend budovania obrovských e-zdrojov knižníc.

Dnes je možné vo svete sledovať nový trend, ktorý môže priniesť zvýšenie efektívnosti, účelovosti i akvizičnú stratégiu späť do knižníc. No najmä prichádza s novými možnosťami použitia a získavania komplexného systému využívania e-knží pre väčšie aj malé knižnice.

Technológia podporujúca využívanie e-knží pre knižnice však nie je dostupná u každého vydavateľa. Niektoré renomované svetové vydavateľstvá dodnes nemajú k dispozícii vlastnú platformu, na ktorej by boli dostupné ich e-knihy, no väčšina vydavateľov už túto možnosť ponúka. Zámerom vydavateľstiev je budovať vlastné platformy, na ktorých budú dostupné ich elektronické tituly.

Významnou zmenou je, že keď dnes hovoríme o kolekcii, resp. o databáze, nemusí to znamenať balík 5 000 elektronických titulov, ale napr. 25 elektronických titulov, ktoré sú dostupné s moderným vyhľadávacím systémom. Vydavateľia sa začali orientovať na poskytovanie služieb knižniciam, ponúkajú cenovo prístupné databázy, resp. kolekcie e-knží, ktoré sú určené už aj pre malé (napr. ústavné) knižnice. Pre knižnice to prináša možnosť reálneho výberu medzi tlačенou knihou alebo e-knihou, možnosť účelne vynaložiť svoje prostriedky a byť modernými inštitúciami budujúcimi nezávisle svoje fondy podľa reálnych potrieb. Vyberať si môžu medzi rôznymi menšími a väčšími kolekciami rozdelenými podľa odborov, prípadne podľa rokov vydaní titulov, medzi rôznymi vydavateľmi. Najdôležitejším faktorom je, že si môžu vyberať elektronické tituly aj po jednom. Očakávanie vydavateľov (ale aj knižníc) v súvislosti s využitelnosťou elektronických titulov novým spôsobom vráti knižniciam možnosť postupnej akvizície, výberu správnych kolekcii, resp. individuálnych e-knží, nevynakladanie veľkých finančných prostriedkov na kvantitu, ale na kvalitu, a umožní im stať sa nezávislými od jedného vydavateľa či agregátora a jeho obchodnej politiky. Je logické, keď akademická alebo vedecká knižnica z mesta s významnou spoločensko-humanitnou univerzitou nakúpi literatúru so spoločensko-humanitným zameraním, a nie aj medicínu a techniku, resp. morálne zastaranú literatúru, ktorá je v balíku za „výhodnú cenu“. Prakticky to napríklad znamená, že ak je využívanosť jednej encyklopédie v knižnici vysoká, knižnica má možnosť v záujme zrýchlenia vyhľadávania a práce s titulom zakúpiť aj jednu encyklopédiu v elektronickej forme s plným vyhľadávacím systémom pre všetkých svojich čitateľov bez toho, aby bola nútená nakúpiť aj ďalšie tituly.

Vydávanie a prevádzka elektronických odborných titulov z pohľadu vydavateľa znamená diverzifikáciu podnikateľského zamerania a predaj viacerých foriem tých istých informácií. Pri tvorbe **ceny** tlačenej publikácie vydavateľ vychádza z mnohých dobre známych faktorov.

Jednotková cena odbornej tlačenej publikácie závisí od:

- *veľkosti nákladu publikácie* – spravidla väčší náklad sa odvíja od záujmu väčšieho počtu ľudí o danú publikáciu; jednotková cena sa preto zvyšovaním nákladu znižuje;
- *rozsahu publikácie* – počet strán, väzba, formát, kvalita papiera, hmotnosť sú náklady, ktoré sa automaticky premietajú do nákladových položiek a zvyšujú tak jednotkovú cenu, Vydavateľ vynakladá prostriedky na nákup materiálu, na grafiku, tlačiarenské služby, prepravné služby, skladové priestory na viacerých kontinentoch, logistické služby na prepravu ku konečnému zákazníkovi atď. Proces je energeticky, materiálovo aj technologicky veľmi náročný a nákladný;
- *autori – intelektuálne vlastníctvo – obsah*. Je to práve obsah, ktorý tvorí nemalý podiel na cene konkrétnej publikácie. Titul je často zostavený z viacerých vedeckých textov od viacerých autorov. Výsledky výskumu a vý-

voja, na ktoré sa vynakladá nemálo prostriedkov, sú aj po rokoch veľmi hodnotné. Hodnota textu zvyšuje cenu publikácie;

- daňové, colné, bankové a iné zaťaženie.

Tlačená publikácia dáva prácu autorom, administratívnym pracovníkom, grafikom, skladníkom, prepravcom, predajcom.

Ako ale chápať cenovú politiku vydavateľov pri elektronických tituloch? Treba si objasniť pojem „**simultánny prístup**“. Ide o časovo súbežný prístup k informáciám v publikácii viacerými osobami naraz na rôznych miestach. S vylúčením možnosti predčítavania knihy publiku (hlasné čítanie) technicky nie je možné využívať tlačený text či publikáciu viacerými osobami naraz, prípadne na rôznych miestach. Na intenzívnejšie využívanie tlačenej publikácie je nevyhnutné zabezpečiť jej viacero exemplárov.

Základnou logikou využívania elektronických titulov je ich simultánne využívanie viacerými užívateľmi v tom istom čase. Ak však viacerí užívatelia môžu čítať rovnaký text súčasne, vydavatelia strácajú možnosť predaja viacerých kusov rovnakého titulu. Ako teda určiť cenu elektronických publikácií, keď spôsob využitia, výroby či predaja je rozdielny? Určovanie cien elektronických odborných titulov pre využitie v knižniciach je náročné. Dôležitou podmienkou je poznanie významu skratky FTE.

FTE (Full-Time Equivalent) značí počet študentov, vyučujúcich, resp. zamestnancov inštitúcie, prípadne užívateľov (čitateľov) knižnice. Od daného počtu sa odvíja cena elektronického titulu, kolekcie elektronických titulov či databázy. Ide o individuálne nastavenia každého vydavateľa na každý produkt, zovšeobecniť rozdelenie nie je možné. Spravidla však slovenské knižnice/fakulty/univerzity môžu získať elektronické produkty za najmenší poplatok (pretože počet užívateľov aj kvôli veľkosti populácie nedosahuje počet užívateľov veľkých zahraničných knižníc/univerzít). Prístupy podľa predpokladaného počtu užívateľov sa terminologicky označujú:

- nezávisle od počtu FTE – t. j. knižnica/univerzita môže mať akýkoľvek počet užívateľov, cena za produkt je rovnaká. Všetci užívatelia môžu súčasne pracovať s rovnakým titulom;
- závislé od počtu FTE – cena elektronického produktu sa odvíja od počtu užívateľov knižnice. Cena za rovnaký titul ako pri neobmedzenom počte užívateľov je nižšia a počet užívateľov využívajúcich rovnaký titul je obmedzený (od napr. 2 súčasne po 10 000 súčasne).

Veľmi dôležitým rozhodnutím pre knižnice zostáva možnosť výberu medzi prístupmi do zakúpenej databázy/kolekcie elektronických titulov/elektronického titulu, a to medzi:

- „**Trvalým prístupom**“ – jednorazová platba – knižnica a vydavateľ sa licenčne zaviazujú, že využívanie e-zdrojov knižnicou je na neobmedzený čas. V prípade, že je kolekcia aktualizovaná/doplňovaná, knižnica má možnosť dobrovoľného dokupovania aktualizácií každý rok/menej často/vôbec. V niektorých prípadoch vydavateľa aj pri zakúpenom trvalom prístupe účtujú nevysoký poplatok raz za dlhšie obdobie – tzv. „servisný poplatok“.
- „**Jednoročné predplatné**“ – každoročná platba – pri tejto možnosti získava knižnica predplatné na využívanie e-zdrojov na jeden rok. V prípade, že nasledujúci rok knižnica nezaplatí predplatné, prístup natrvalo stráca. Ak je databáza aktualizovaná, aktualizácia je zahrnutá v cene predplatného.
- „**Flexibilné predplatné**“ – funguje na princípe lízingu. Knižnica platí každý rok predplatné a po istom čase (napr. po 3 rokoch) získava trvalý prístup bez nutnosti platenia každoročných poplatkov.
- „**Systém kreditu**“ – špecializovaná možnosť založenia si predplateného otvoreného účtu u vydavateľa – princíp „koľko sťahuješ – toľko platiš“. V každodennej praxi sa to dá porovnať s tzv. „easy kartou“ u mobilných operátorov.

Cenu elektronických produktov určených pre knižnice okrem počtu FTE a dĺžky sprístupnenia databázy podmieňuje:

- skladba kolekcií/databáz e-kníh – v prípade, že kolekcia obsahuje elektronické tituly staršieho dátumu vydania, resp. menšieho rozsahu, cena je nižšia,
- pripravené kolekcie vydavateľmi môžu byť cenovo výhodnejšie (jednotková cena za e-knihu) ako pri samostatnom výbere knižnicou,
- technologická podpora e-kníh – ide najmä o stupeň využívania informačných technológií, vyhľadávacieho motora, informačné okienko pre knihovníkov – štatistika používateľnosti, online semináre, MARC record, citácie...

V porovnaní s tlačenými publikáciami je systém oceňovania elektronických publikácií výrazne odlišný. Z pohľadu výroby a spôsobu práce s tlačenými publikáciami je e-kniha polotovár. Zhodnotenie a efektivita nákupu teda závisí od správneho výberu titulov, prístupov, prehľadnosti a jednoduchosti pre používateľa. Keď si uvedomíme, že aj napriek expandovaniu e-kníh tvorí tlačená kniha výrazne vyšší podiel, výhodu e-kníh treba hľadať v rýchlosti práce, okamžitej dostupnosti informácií, vyhľadávacom podpornom systéme, a nie v jej samotnej podobe. Nezanedbateľný vplyv na ceny e-kníh majú aj tzv. agregátori, medzinárodné distribučné spoločnosti zaoberajúce sa elektronickými zdrojmi. Tí

často rôzne podmieňujú nákupy e-zdrojov z ich platforiem a cenotvorba sa neodvíja od objektívnych nákladov a faktorov. Aj v tejto súvislosti začiatkom roku 2012 prepukla v USA rozsiahla kauza predražených e-zdrojov, ktorú zaznamenali aj naše médiá.

Ako teda knihovníci môžu nakupovať elektronické tituly do svojej knižnice? Ako efektívne budovať a spravovať fond? Treba upozorniť, že je nutné odlišovať medzi e-knihou určenou pre konečného užívateľa a pre využívanie v knižniciach. Konečný užívateľ si môže stiahnuť jednu elektronickú knihu napr. zo stránky vydavateľa a zaplatiť za ňu v čase nákupu prostredníctvom svojej kreditnej karty. Elektronická kniha je určená na použitie konečného zákazníka a jej ďalšie šírenie je právne aj technicky obmedzené. Knižnice nemajú túto možnosť a sú obmedzené legislatívne aj technologicky. Spôsob nadobudnutia, výpožičky aj spravovania elektronických titulov funguje na rozdielnom princípe. S týmto úzko súvisí aj skratka DRM.

DMR (Digital Right Management) možno voľne preložiť ako „správa digitálnych práv“. Ide o technológiu využívanú vydavateľmi a predajcami e-knží na ochranu autorských práv po predaji titulu. Je pochopiteľné, že keby sa e-kniha po jej zakúpení mohla rozširovať neobmedzenou cestou, vydavateľa či autori by za niekoľko rokov ukončili svoju činnosť. Jedna zakúpená kniha bez akejkoľvek ochrany by sa teoreticky mohla dostať na stovky či tisíce ďalších miest. V súčasnosti, keď sa masovo využíva internet či elektronická pošta, o tom azda nikto nepochybuje.

DRM technológia takisto chráni „duševné vlastníctvo“ autora a práva vydavateľa pred nelegálnym rozširovaním e-knží s cieľom ďalšieho predaja (napr. napáľovaním na CD, rozširovaním inou cestou kvôli zisku), prístupu alebo zapožičiavaniu e-knží prostredníctvom knižnice, či využívania na iných verejných miestach. Aj keď technológia právne aj prakticky ochraňuje tvorcov publikácie, môže byť zneužívaná na politické účely (reštrikcia informácií), čiastočne obmedzuje archívne účely a aj používateľa.

Ako to prakticky funguje? Individuálny nákupca, ktorý si zakúpi titul zo stránky vydavateľa, musí dodržiavať legislatívne pravidlá, ktoré chráni DRM.

Ak si teda čitateľ zakúpi e-knihu zo stránky vydavateľa, musí rátať s nasledujúcimi pravidlami:

- po zaplatení si ju môže stiahnuť iba na obmedzený počet počítačov (spravidla 6),
- časovo stiahnutie musí prebehnúť do niekoľkých dní (napr. 14 dní),
- nemôže ju odoslať do iného počítača,
- nemôže ju požičať, predať alebo dať inému čitateľovi,
- nemôže kopírovať súbor e-knihy,
- nemôže kopírovať a ukladať v inom súbore viac ako 15 strán textu za rok,
- nemôže kopírovať grafy, obrázky a umelecké diela,
- nemôže vkladať poznámky do e-knihy.

Sťahovanie a ukladanie e-knží na počítače, čítačky elektronických kníh, mobilné telefóny a ďalšie elektronické zariadenia je určené pre konečných užívateľov.

Pri zakúpení elektronických titulov na inštitucionálne využitie, t. j. do knižníc, si knižnica v cene publikácie zakupuje právo využívať titul pre svojich čitateľov často neobmedzene, ako aj plnú technickú podporu od vydavateľa, vyhľadávací systém a i.

Knižnica si nekupuje e-knihu na to, aby ju uložila vo svojom fonde v elektronickej podobe a držala ju na svojich serveroch. E-kniha je PDF/HTML súbor, ktorý pre knižnice stráca význam, keď nie je podporovaný vyhľadávacím systémom, v ktorom si používateľ knižnice rýchlo a pohodlne nájde to, čo hľadá. Rovnako programové a IT zaťaženie by bolo pre knižnicu veľmi nepraktické a z dlhodobého hľadiska aj neudržateľné. Technologické zmeny v informačných technológiách sú také dynamické, že nedávno hromadne používaná technológia napr. CD nosičov už nie je novým hardvérom podporovaná. Ako by teda dnes, resp. o niekoľko rokov využila nakúpené CD nosiče s údajmi o e-knihách knižnica, keby ich nebolo na čom otvoriť, resp. moderná verzia softvéru by už jednoducho neotvorila uložené údaje? Nie je to tak dávno, keď technológia CD nosičov spôsobila na knižnom trhu odborných zahraničných publikácií zmeny a viacero vydavateľov intenzívne podporovalo tento nosič ako nástupcu papiera. Dnes už málokterá kniha obsahuje CD, resp. málokterý titul je vydávaný samostatne na CD. Obavy, že e-kniha vo všeobecnosti nie je určená na archiváciu a budovanie dlhodobých fondov, sú opodstatnené.

Knižnice však od vydavateľov dostávajú omnoho viac ako e-knihu. Vydavateľ preberá zodpovednosť za stálu aktualizáciu svojich e-knží. Knižnica a vydavateľ sú licenčnou zmluvou zviazaní, že zakúpené elektronické tituly budú prostredníctvom knižnice k dispozícii na zakúpený čas, resp. trvale. Všetky náklady na informačné zásahy sú zahrnuté v cene predplatného, resp. jednorazovej platby za trvalý prístup.

Prakticky teda elektronické zahraničné odborné publikácie sú spravované na serveroch poskytovateľa/vydavateľa a knižnica si zakupuje prístup na jeden či viacero e-knží (či už kolekcií alebo individuálny výber). Tieto servery knižnici sprístupňujú informácie obsiahnuté v e-knihe spolu s vyhľadávacím systémom, ktorý je základným prvkom funkcion-

lity e-kníh. Vyhľadávací systém môže byť na rôznej technologickej úrovni, v súčasnosti už s umelou inteligenciou, expertným vyhľadávaním, s určovaním váhy hľadaného výrazu (pri hľadaní viacerých hesiel), skloňovaním vyhľadávaného slova, integrovaným slovníkom alebo mnohými ďalšími. Systémy sa aktualizujú a sú pre používateľa veľkým prínosom pri vyhľadávaní konkrétnych problematik. Vyhľadávací systém funguje takmer dokonale aj kvôli tzv. „metadátam“ (z angl. metadata), ktoré obsahujú e-knihy.

Metadáta môžeme zjednodušene nazvať dáta o dátach. Poskytujú informáciu o určitej položke obsahu e-knihy – o titule, autorovi či dátume vydania. Metadáta nie sú obsahom samotnej e-knihy, ale ide o informácie, ktoré pomáhajú triediť a identifikovať obsah. Bohato obsiahnuté metadáta pomáhajú užívateľovi ľahko a presne vyhľadať konkrétny obsah či konkrétnu vedeckú oblasť.

Využívanie elektronických titulov určených pre inštitucionálne použitie sú pre konečného užívateľa dostupné podľa dohody v licenčnej zmluve medzi vydavateľom a knižnicou. Môžeme však smelo povedať, že konečný užívateľ profituje z e-knihy dostupnej cez knižnicu viac ako pri jej individuálnom nákupe.

Autorizovaný používateľ, resp. zapísaný čitateľ knižnice môže sťahovať, vyhľadávať, vyberať, kopírovať, ukladať do počítača, poslať e-mailom na svoj/iný e-mail, tlačiť a inak používať e-knihy zakúpené knižnicou. Čitateľ uvedeného materiálu môže využívať na osobné použitie, vedeckovýskumné účely alebo na interné obchodné záležitosti. Čitateľ môže tiež poskytovať informácie v tlačenej forme (vytlačené), resp. elektronicky aj tretej strane na osobné využitie, v rámci výučbového procesu, na vedeckovýskumné práce, avšak nie na systematickú redistribúciu či ďalší predaj. Čitateľ tak tiež môže v zodpovedajúcej miere používať časti článkov, obrázky, grafy a iné materiály na vlastnú publikačnú činnosť v rámci vedeckovýskumných prác a edukačného procesu.

Inštitúcie si môžu zvoliť niekoľko spôsobov **prístupu/overovacích metód** do e-zdrojov. Každá knižnica môže využívať jeden z nich, ale aj kombináciu viacerých.

IP adresa – najčastejšie využívaná metóda overovania prístupu. IP adresa je súbor čísel priradených k určitej počítačovej sieti a používa sa na overovanie počítača alebo počítačov v rovnakej sieti. Ak sa napríklad pozriete na vybranú medzinárodnú stránku (napr. cnn.com), stránka sa na základe zistenia miesta prihlásenia prepne na konkrétnu regionálnu oblasť. Webová stránka bude obsahovať iné regionálne informácie, ako keby ste sa pripojili z inej oblasti sveta (napr. informácie o cenách v domácej mene, regionálne správy atď.).

Ak teda budú informácie sprístupnené na IP adresu/rozsah IP adres konkrétnej knižnice/univerzity, akýkoľvek počítač zapojený do siete s danou IP adresou bude mať umožnený prístup do zakúpených e-zdrojov. Všetci študenti, vyučujúci a ďalší zamestnanci sa po zapojení osobného počítača do siete danej inštitúcie dostanú k potrebným informáciám.

Meno/heslo – tento spôsob sa používa najmä v prípadoch, keď sa komunita používateľov nevyskytuje pravidelne na rovnakom mieste, prípadne keď rozsah IP adres nie je v danej inštitúcii rovnaký. Vhodné je to napr. pre externé štúdium, prípadne keď jeden výskumný ústav sídli na viacerých miestach Slovenska a pod.

URL adresa – overovanie prístupu môže prebehnúť aj prístupom cez URL adresu. Znamená to, že prístup bude povolený komukoľvek, kto sa chce dostať k e-publikáciám knižnice cez ich webovú stránku, na ktorú je prístup do databázy vydavateľa nahlásený/povolený. V tomto prípade sa čitateľ môže pripojiť z akéhokoľvek miesta na svete. Stačí, ak si „klikne“ na stránku knižnice. Takýto spôsob prístupu vydavateľa podmieňujú zabezpečením stránky (cez prihlasovacie údaje čitateľov). Ak by knižnica nezabezpečila prístup k zakúpeným e-knihám na svojej webovej stránke heslom, resp. povinnými prihlasovacími údajmi, e-knihy by sa stali dostupné komukoľvek (t. j. nielen registrovaným čitateľom).

Často sa spomína termín **vzdialený prístup a proxy server**. Ako to funguje? **Vzdialený prístup** podporuje väčšina ponúkaných technológií vydavateľov na používanie e-titulov v knižniciach. Pre knižnicu je to dôležité, ak potrebuje zabezpečiť potrebné informácie pre tých, ktorí fyzicky nenavštevujú napr. univerzitu (externí študenti), prípadne tých, ktorým vyhovuje viac „práca z domu“. URL, Meno/Heslo sú tiež príkladmi fungovania vzdialeného prístupu. Prihlasovanie a práca s e-knihami prostredníctvom vzdialeného prístupu patrí k najväčším výhodám využívania elektronických publikácií a výrazne to zvyšuje komfort pre používateľa.

Proxy server pomáha umožniť vzdialený prístup. Funguje ako spojka medzi viacerými počítačmi. Prihlásením sa na proxy server získava externý počítač užívateľa prístup do siete knižnice aj bez toho, aby bol čitateľ fyzicky prítomný v knižnici, resp. pracoval z počítača pripojeného na sieť v knižnici, to znamená z povoleného prístupu IP adresy knižnice. Proxy server teda umožňuje sprostredkovať všetky informácie na diaľku bez nutnosti fyzického pripojenia v knižničnej sieti.

Táto technológia patrí k bežne dostupným a zaužívaným prostriedkom zabezpečenia prístupu cez vzdialený prístup.

Mnohí vydavatelia v záujme zvýhodnenia výberu práve svojich e-kníh ponúkajú aj ďalšie doplnkové služby, ktoré uľahčujú prácu pracovníkom knižnice a používateľom. Tu treba spomenúť skratky a výrazy, ktoré sú späté s funkcionalitou e-publikácií.

MARC record – je skratkou pre **MAchine Readable Cataloging record**. Je to medzinárodný štandardný digitálny formát na popis bibliografických položiek. Vznikol v roku 1960 na umožnenie počítačovej katalogizácie medzi knižnicami a od roku 1973 sa stal medzinárodným štandardom. Tak ako je pre knižnicu potrebné zaznamenávať MARC záznamy

o tlačných publikáciách v svojom katalogizačnom systéme kvôli rýchlemu vyhľadávaniu v knižničnom fonde, tak aj pre e-zdroje a e-knihy sú tieto MARC záznamy rovnako potrebné. Pri väčšine e-knží sú spracované MARC záznamy dostupné pre knižnicu zdarma.

Usage statistics – sledovanie štatistiky využívania môže znamenať pre knižnicu overenie správnosti ich nákupu, resp. prebiehajúceho predplatného. Naopak to zase môže ukázať, že zakúpené/predplatené tituly nie sú využívané. Pri správnom sledovaní môže knižnica zistiť, o aké tituly je najväčší záujem, a podľa obsahového zamerania dokupovať novšie a ďalšie tituly z rovnakej oblasti. Štatistika tiež relevantne poukáže, ktoré oblasti/odbory sú pre knižnicu nosné a ktoré čitateľsky nezaujímavé. Čo to znamená, keď štatistika využívania je **COUNTER-compliant**? Znamená to, že štatistika využívania konkrétnych e-titulov je v súlade s predpismi **Counting Online Usage of Networked Electronic Resources**. Je to dohodnutý medzinárodný set štandardov a protokolov, riadiaci zaznamenávanie a výmenu údajov o využívanosti dát v online prostredí.

Exportovanie citácií – pre vedeckých pracovníkov, výskumníkov alebo študentov čerpajúcich údaje z e-knží je možnosť exportovania spracovanej citácie z konkrétnej kapitoly/článku a vloženie do použitej literatúry vlastného diela veľkým prínosom. Citácie sú dostupné vo viacerých štýloch citácií. Využívajú sa aj rôzne externé citačné programy, ktoré automaticky prehodia a upravujú štýl citácie do želanej podoby. Tie sú zväčša plne kompatibilné s databázami vydavateľov. Nasleduje už iba jednoduché skopírovanie a vloženie citácie do práce.

Elektronické tituly v súčasnosti tvoria a v budúcnosti tvoria budú alternáciu k tlačným publikáciám. Ich význam, funkcionálnosť, dostupnosť, doplnkové služby, možnosti vyhľadávania, komfort používania a ďalšie špecifické vlastnosti budú konkurovať tlačenej forme. Papier a elektronický prístroj ako alternujúce nosiče odborných informácií či študijného materiálu si však ani tak nekonkurujú objektívnymi vlastnosťami, ale skôr subjektívnymi pocitmi čitateľov. Aj v krajinách, v ktorých sa e-knihy využívajú najviac, ako napr. USA, juhovýchodná Ázia a krajiny západnej Európy, stále prevláda väčší dopyt po tlačenej forme. Na druhej strane rýchlosť a komfort získania potrebných kvalitných informácií umožní rýchlejší prenos odborných informácií medzi krajinami a vedeckým pracovníkom poskytne prístup k takým informáciám vyhladaným cez sofistikované vyhľadávacie systémy, ku ktorým by sa dostali len ťažko.

Najväčšie obavy knihovníkov v súvislosti s elektronickými titulmi prichádzajú v spojitosti s otázkou archivácie a trvalým prístupom. Logika, význam a spôsob využitia e-knží však spočíva v súčasnej potrebe a „spotrebe“ odborných informácií, ktoré často rýchlo morálne zastarávajú. Elektronický titul pre potreby vedeckej komunity nevyhnutne potrebuje bohaté doplnkové služby, vyhľadávacie systémy a jednoduchosť práce s nimi. Knižnice majú možnosť požiadať o skúšobný, zväčša 30-dňový TRIAL prístup a vyskúšať si funkcionálnosť a obsah kupovaných elektronických titulov ešte predtým, ako sa rozhodnú vystaviť objednávku.

Svet elektronických titulov vo sfére odborných publikácií je teda v plnom prúde. Zmena však nastáva v systéme výberu, v uprednostňovaní kvality nad kvantitou dostupných informácií v rámci e-zdrojov, v reálnom umožnení knižniciam využívať systematickú akvizíciu a v efektívnom využití finančných prostriedkov.